

У КОЛІ МОРАЛЬНОЇ Й ПОЛІТИЧНОЇ СЛІПОТИ: УКРАЇНА Й УКРАЇНЦІ В ОЧАХ ПОЛЯКІВ

Цю статтю відомий польський історик, засновник і директор Інституту громадянського простору і публічної політики Анджей Суліма-Камінський написав ще в 1984 році. Подаємо її за виданням:

Ми не є українофілами. Польська політична думка про Україну і українців : антологія текстів : пер. з пол. / За ред. Павло Коваль, Ян Олдаковський, Моніка Зухняк; Пер. Сергій Гірик; Вступ Адольф Юзвенко. – К. : Києво-Могилянська академія, 2012. – С. 358-371 (440 с.).

Упродовж останніх десятиліть в еміграції зростає зацікавлення проблемою польсько-українських відносин. Наукові конференції, організовані науковцями обох народів, проливаючи світло на минуле, полегшують нам розуміння сучасних заплутаних обома сторонами сприйняття. Водночас, вивчаючи свою історію, українці й поляки намагаються шукати можливості співпраці, котрі можна було б використати нині як символ перед лицем спільного ворога [1]. Існування спільного ворога видається головною причиною, що схилиє обидва боки до переговорів і пошуку в минулому нечисленних сторінок братерства й успішних сторінок співпраці.

Хоча більшість старшого покоління української еміграції пережила не радянський, а польський «рай» (Волинь, Східна Галичина) і негативніші емоції в неї викликають поляки, а не росіяни, однак, якщо підійти до справи раціонально, то навіть найбільш націоналістичні угруповання розуміють, що їхнім ворогом номер один є не Польща, а Радянський Союз.

Однак, розмовляючи з нами, українці не забувають (інша справа, наскільки вони мають рацію), що ми є їхнім історичним і потенційним ворогом. Ця недовіра, упередження, а часто й ворожість із боку українців вражає, а іноді й ображає багатьох молодих поляків, погляди яких на Україну сформувалися під впливом творів Сенкевича, родинних оповідань або «Лун у Бещадах», але які, принаймні у Польщі, не стикалися з українцями.

Польське невігластво й моральна зарозумілість разом із українським почуттям кривди й задованими упередженнями не можуть схилити обидві сторони до щирої розмови й порозуміння. Водночас політики обох сторін, бачачи користь від обопільної співпраці, закликають до забуття минулого й ери справжнього братерства. Однак цей шлях не заведе нас далеко. Забуття – а також пробачення – приносить лише розуміння й усунення причин ворожості, а це неможливо зробити без глибокої рефлексії й широкої дискусії над свідченнями культури народу.

Поляків та українців замкнено у в'язниці, ключник якої (котрий віками вправлявся у своїй справі) вмів їх розділити таким чином, щоб вони не могли нічого йому закинути.

Представники обох народів, що народилися поза в'язницею або втекли з неї, говорять і мріють про його знищення. Однак ми маємо бути певні того (причому переконані мають бути передусім українці), що боротьба ведеться за знищення в'язниці, а не за захоплення ключа від неї.

Пам'ятаймо, що покоління наших батьків і дідів прогавило шанс знищити багатвікову в'язницю, котрий їм дала Велика Жовтнева зміна в'язничної варти. Тоді Західна Україна (уряд Петрушевича) мусив боронити своє право на самовизначення у боротьбі з Польщею й не мала змоги кинути свої війська на оборону Києва й Наддніпрянської України (уряд Петлюри). Тоді колишні співкамерники з Києва, Львова та Каунаса мусили розпочати війну проти польського державного інтересу, польських історичних прав чи гаданого повернення до ягеллонської ідеї, названої фєдералізмом [2].

Політична ситуація змінилася, але чи змінилася політична позиція всіх зацікавлених осіб? Чи в сучасній політичній культурі більшості польського народу відбувся якийсь перелом у справі минулого й нинішнього ставлення до «національних меншин»? Чи ми готові розпочати війну проти ключника за знищення в'язниці, а не за її реформування й заміну пана?

Поляк, котрий підкреслює помилки й гріхи українців, переконує свою сторону в почутті її правоти, а обвинувачених схилиє не до рефлексії, а до злості й образ. Тому слід лишити українцям свободу сумління. Краще займатимемося проблемами власного дому, метою чого буде викликання дискусії й схилення нас, поляків, вийти із затінку затертих і занадто спрощених штампів.

Почнімо з важливого ствердження. Я не почуваю насолоди від мазохістського повторювання фрази *mea culpa* (Моя провина (лат.)). Якраз навпаки, порівнюючи історію моєї культури, мого народу та держави з історією багатьох інших народів, відчуваю, що мені не соромно дивитися на покоління, котрі вміли боронити або здобувати свободу. Навіть більше, коли я бачу помилки, слабкість чи злочини у власній історії, то це не означає, що я не бачу їх і в іншій стороні. Однак, перед тим, як виймати «порошинки» й «скельця» з українського минулого, хочу мірою можливості очистити власну політичну культуру.

Очевидно, що можна побудувати державу на спинах поневолених народів. Ми, поляки, добре це знаємо, бо це на нас робили три імперії, що нас поділили, а опісля – Гітлер, Сталін і його наступники. Поневолення можна обґрунтовувати історичною місією, дарвінівським законом виживання сильнішого, захистом цивілізації чи комуністичним інтернаціоналізмом. Не можна очікувати від жертви, щоб вона пережитий у своїй історії час неволі називала інакше, ніж загарбанням чи окупацією.

В очах українців ми, поляки, є загарбниками й окупантами. Заскочені таким твердженням, ми всі свої сили витрачаємо на те, щоб продемонструвати величезні до-

сягнення, терпимість і добровільність Речі Посполитої, створеної внаслідок Ягеллонівської унії. Згадуємо Гадяч і Петлюру з Пилсудським. Згадуємо, що руський шляхтич був рівним серед шляхетської братії, що міста здобули магдебурзьке право, що Річ Посполиту двох народів було зібрано не силою польських гарнізонів, а правами й привілеями. Ми із запалом – але безпідставно – говоримо про польський федералізм доби Пилсудського. Пам'ятаємо про колонізовану наддніпрянську шляхту, польські палаци, садиби, костели, бібліотеки, гімназії. Насамкінець, пам'ятаємо про пролиту кров і хрести над численними могилами. Але не пам'ятаємо про «одвічного» мешканця цих земель. Про руського селянина, який став зватися українцем. А коли й згадаємо про нього, то з обмовкою про його характерний для селян брак національного почуття, його «тутешність», а не національність, а також не забудемо й про закордонні інтриги, котрі використовували місцеві групи інтелігенції проти нашої держави. І все це ми пам'ятаємо й вимовляємо одним подихом, без жодної рефлексії, що схилилася б до порівнянь.

Применшуючи важливість існування селянина, котрий захищає свої українські господарства й землі в околицях Львова, Стрия, Устрик (*Устрики Долини – місто в Підкарпатському воєводстві Польщі на кордоні з Україною. У 1944-1951 роках входило до складу УРСР – прим. перекл.*), Перемишля чи Сянока, одночасно захоплюємося Шлімаком і його Магдою, котрі опираються поніменченню. Бачачи в українському селянинові маріонетку в руках чужих впливів та власної націоналістичної інтелігенції, захоплюємося силезькими повстанцями, котрі розпочали боротьбу за польськість після кількох століть національної бездіяльності. Для нас важливе питання боротьби за права польської мови, яку провадили польські діти на теренах колишньої підпруської Польщі, але у той самий час не хочемо згадувати про ганебне нищення нами українського шкільництва.

Для Польщі ми хотіли вибороти право націй на самовизначення. Але відмовляли в цьому праві українцям Східної Галичини й Волині. Ставили пам'ятники силезьким повстанцям, захоплюючись їхньою героїською боротьбою проти Німеччини, яка відчувала своє право на ці землі настільки ж, наскільки ми відчували своє право на землі, здобуті мечем Казимира Великого. Для українців, котрі відновлювали свою державу 1918 року, ми були тим самим, чим була Німеччина для силезьких повстанців. Ми, певно, маємо численні докази на користь своєї правоти в цьому випадку. Боюся лише, що вони не є кращими за ті, котрі мали німці в Силезії.

Коли ми приймемо це порівняння, понад те – коли ми, поляки, виславляючи Джимала, зрозуміємо, що для українців ми були Бісмарком, Гакатою й колоністами, то тоді, розпочинаючи з ними розмову, ми зможемо встановити кращі засади співжиття з ними, ніж ті, котрими керувалися досі, і які так добре представляє Калі з «У пустелі та пущі» Сенкевича [3].

Одразу поясню, що маю на увазі тих представників мого народу, які в останню ніч жовтня 1918 року напали на українців, щоб ціною великої крові відібрати в них місто, яке «semper fidelis» (*Завжди вірне (лат.)*) для багатьох із нас є ближчим, ніж Торунь чи Познань. Ті, хто рвався до зброї, не повинні були пам'ятати, що це місто заснував не польський король, а Данило, перший коронований руський король. Не повинні були пам'ятати й те, що львівський архієпископ, котрий мав у сенаті друге місце після примаєса, протягом століть отримував чи не найменшу в Речі Посполитій платню, бо ж керував церквою релігійної мен-

шини у порівнянні з місцевим православ'ям і міцнілими на силах уніатами. Вони не повинні були пам'ятати про це, бо, як вони вважали, боролися за свою вітчизну й власний дім, де поляки століттями народжувалися й умирали. Вони були тим, чим були німці, котрі панували над латишами та естонцями, або юнкери серед мазурів, кашубів чи помор'ян. Кожен із нас може зрозуміти не лише польських орлят, а й французів, котрі обороняють приморські провінції Алжиру, де оселилися їхні предки. Битва за дім, у котрому людина народилася, завжди буває кривавою й завзятою. Особливо брутальною вона є, коли точиться поміж співмешканцями однієї території, котрі намагаються витіснити одне одного на задвіркі. Трагедію такої боротьби пережило й переживає багато мільйонів людей, котрі живуть на етнічно мішаних землях. Історія не напише хвалебних сторінок творцям національної культури й політикам, котрі могли відповідати на брутальний націоналізм лише справами, котрі посилювали національну мегаломанію або бойовим напором стрілецьких дружин (як і січових стрільців).

Мене не дивує, що поляки розпочали бої за Львів, але мене пригнічує моральна й практична сліпота політичної культури тих, хто не хотів побачити в українцях коли не національних власників, то принаймні співмешканців руського дому. Дивує легковаження українським національним рухом і спроби заперечити право українців на самовизначення шляхом накидання їм польськості. Наскільки гірко звучать слова Побуга-Малиновського [4]: «Польська політична програма – якщо така взагалі існувала – не виходила за рамки не надто ускладненого перехоплення влади від Австрії, котра руйнувалася» [5]. Як для людей, котрі люблять хвалитися ягеллонським духом і федералізмом, це й справді не надто багато.

Чому ж ми не мали жодної вартої так називатися політичної концепції, спираючись на яку, ми могли б спробувати розплутати вузли історії польсько-українських відносин? Чому ми ховаємо в пісок голову, почувши слово «українець»? Чому ми так «любимо» русинів, гуцулів, лемків, бойків і «тутешніх», переконуючи їх, що вони не є українцями, але при цьому точно знаємо, що краков'яки, гуралі (навіть із «горален-фольк»), кашуби, силезці й курпи є поляками? Ба більше, як ми могли після важкої дев'ятнадцятирічної війни з військами українських добровольців і надалі ставитися до української проблеми так, ніби українців немає? Чи й справді в Бещадах, на Поділлі й Волині, над Сяном, Збручем, Дністром і Дніпром мешкали й мешкають козаки, різуні, гайдамаки й бандерівці, змішані зі спокійними русинами, лемками, гуцулами й іншими «етнографічними» цікавинками?

Іншими словами, чи не час зупинитися над місцем українського народу в нашій масовій політичній культурі? Бо ж ми, поляки, віддавна найбільше шануємо тих, хто кров'ю довів свою вірність свободі, вітчизні, релігії й правам особистості. І не лише зі свого власного народу. Наскільки високо ми, часто обвинувачувані в антисемітизмі, піднесли в культурі Речі Посполитої двох народів Маккавеїв і Зелотів. Як ми добре вміли, незважаючи на упередження до народу купців, оцінити криваві зусилля голландців побудувати власну державу. То чому ж кров українця, пролита за власну землю, є бунтом, політичною незрілістю або просто помилкою, а не вчинком, вартим хоча б обміркування? Чому в Хмельницькому ми бачимо не намагання побудувати власну державу, а сенкевичівське п'яне селянське безчинство? І це, незважаючи на слова власного поета Самійла Твардовського зі Скрипни, котрий, хоч і не

любив козаків, умів побачити, що вони кров'ю будували власну республіку.

*Менше про те, що це хлопи,
І македонці такими були.
Із пастухів колись римляни стали,
Турки з бандитів чоло підняли
На весь світ. І наші предки перед нами
Не зі шляхти, боєм себе показали.
То ж я кажу, що слова не порожні,
Котрі говорила Стефану [6] ворожка,
Що із цих лотрів Річ Посполита
Своя буде вільна. І є знаменита
І добре впорядкована [7].*

Ян Собеський

Ян Собеський, єдиний польський король, який добре розумівся на українській проблемі, спостеріг формування нової держави. Іще на посаді гетьмана (*мається на увазі посада Великого коронного гетьмана польського, командувача польського війська, яку Ян Собеський обіймав до того, як його було обрано королем (1668-1674).* – прим. перекл.) він написав, що «ці люди не хлопи, а удільний народ. Уже далеко від них відбігло... те грубіянство, тиранство, п'янство і те варварство». За іншої okazji він написав: «Низові козаки за найменшої кривди від тутешніх умов дуже стурбовуються і далі кажуть, що підуть назад на Січ. Їм дуже не подобається обсаджування фортець. Про Острозьку комісію кажуть, що, оскільки городові [козаки] з нею не рахуються, слід її відмінити, бо це козаки одні й віра їх одна, крук крукові ока не виклює». Але одночасно ствердив: «Дорошенка й козаків не лише запорозьких, а й тих городових, бо в їхніх руках Україна й наша власність, до часу ще задобрювати, знову дати комісію, створювати надію на задобрення, а не провокувати їх, бо шаленством би було починати війну з Україною, коли ще турецький цар, котрий узяв їх під свою протекцію, досі не визначився у своїх діях» [8].

Ця думка Собеського про те, що маємо щось власне в Україні, мала набагато більший вплив на Сенкевича, ніж Твардовський чи справжня повага до тих, хто вмів кров'ю захищати чи визволяти вітчизну. Ми й справді вклали в Ук-

раїну не менше зусиль, ніж французи в Алжир чи англійці в Ірландію, що ми мали там – навіть після поділів і конфіскацій часів повстань – дуже велику «власність». 1909 року не менш ніж 53% землі, що перебувала в приватній власності в Київській губернії, належало полякам (які тоді становили там 3,2% від загалу населення) [9].

Звісно, я не вірю, що політична сліпота Польщі після поділів щодо України виникала лише з причини існування там групи польських латифундистів. Не їхні інтереси викликали битви за Львів. Навіть інтересів польських мешканців міст і сіл України недостатньо, щоб пояснити ту тяжку війну, що вибухнула 1918 року. Польський народ був переконаний, що там, в Україні, існує побудований нашими зусиллями пласт культури, який нищить українське селянство, це відроджуваний – із засіву Хмельницького – «невдячний син» Речі Посполитої.

Твардовський і Собеський спостерегли творення в Україні політичного народу. Сейм часів Яна Казимира підніс цей народ на рівень із народами Корони й Литви (1659). Але пам'ятаймо, що відома Гадяцька унія була витвором не варшавських, а київських політиків (Немирич, Виговський) і що саме ми, поляки, відкинули її за першої ж нагоди [10], створивши ситуацію, за якої українці XVII століття отримували більший ступінь самоуправління від московського самодержця, а не від республіканської й демократичної шляхетської братії. Отож не хвалімося Гадячем понад міру, а пам'ятаймо, що від часів Хмельницького ми постійно наголошували, що України не було, нема й бути не може.

Це, особливо для молодого покоління, звучить занадто гостро, але саме тому, поза згадками про Собеського й Сенкевича, наведу кілька цитат:

«Східна Малополюща складається з трьох воеводств: Львівського, Станіславівського й Тернопільського, загальною площею 62 000 кв. км. Вона являє собою одну шосту польської держави, має 6 мільйонів населення, котре складається з поляків і українців. Українці заявляють, що живуть тут із незапам'ятних часів, а поляки прийшли сюди пізніше. Це неправда. Тут України ніколи не було, немає й ніколи не буде». І далі: «...українська безначальність не має меж. Сам український народ є спокійним. Треба лише позбавити його проводирів. Назва «українці» походить від «ukradziensu», бо вони в нас багато вкрали. Справжньої української інтелігенції немає, є лише парубки в краватках, дехто з них також у вишиваних сорочках, але за пазухою в них повно вошей. Так само немає й української мови, є лише жаргон, так само, як і кашубське чи гуральське наріччя, так само є й український жаргон. Це – говірка для парубків, дівок, для стайні й болота. Нас поляків, у Малополющі 50-53%, а має бути 62%. Українці вкрали в нас 500 000 душ. А крім того, нам належить іще 700 000» [11].

Хотілося б вірити, що ці слова вийшли з-під пера безвідповідального писаки з кола Стронського (*Станіслав Стронський (1882-1955) – політик правого спрямування, філолог, професор Ягеллонського університету, редактор «Rzeczypospolitej», «Warszawianki», «Kurier Warszawskiego», посол до Сейму, член Польського уряду у вигнанні*). Але їх автором була постать куди більшого політичного значення – Антоній Мьодонський, лідер польського Товариства землевласницької шляхти, католицький ксьондз і полковник польської армії. Брутальність заяви Мьодонського не знайшла б підтримки в переважній більшості польського суспільства, але її підставовий сенс, а саме підкреслення того, що України нема, не було й ніколи не буде, напевно, було б прийнято всюди.

Антоній Мьодонський

Очевидно, що хтось може поставити це твердження під сумнів, покликаючись на факт співпраці між Пілсудським і Петлюрою. Однак погодимося, що це не була така співпраця, котру слід ставити за приклад нинішнім і майбутнім поколінням. Напевно, вона не свідчить про те, що Польща й справді була зацікавленою у федералістській реконструкції Східної Європи на засаді рівних із рівними. Натомість вона свідчить про наше загарбництво України. Згадаймо основні факти. З 1 листопада польські сили було втягнуто у війну з українцями (Західна Україна) за володіння теренами Східної Галичини (підавстрійської частини старої Речі Посполитої). Ця війна закінчилася повною перемогою Польщі в липні 1919 року. Війну з Наддніпрянською Україною було припинено вже навесні 1919 року внаслідок переможного наступу Червоної армії на Київ. Наприкінці травня 1919 року більшовики, займаючи територію Наддніпрянської України, розпочали бої проти польських військ. Гренадою обох Україн став Кам'янець-Подільський. Звіди вони з ініціативи Петлюри розпочали переговори з Польщею (серпень 1919 року), котрі принесли Східній Галичині обіцянку певної автономії та допомоги й визнання ідеї Наддніпрянської України. Цей договір (лютий та квітень 1920 року) не отримав й не міг отримати підтримки ані з боку уряду Петрушевича, ані від українського суспільства, котре настільки жертвовно підтримувало цей уряд упродовж запеклої 9-місячної війни проти Польщі. На їхню думку, Петлюра купував збройну допомогу Польщі коштом кількох мільйонів українців, причому тих, які кров'ю довели силу своєї національної свідомості. Важко б було Петлюрі очікувати, що вони б підтримали його в боротьбі, що гарантувала їм не свободу, а польську окупацію [12].

Як ми знаємо, польсько-радянська війна не принесла знищення більшовицької тюрми народів. Польщі ціною найбільших зусиль вдалося зберегти власну незалежність, підтверджену Ризьким миром (березень 1921 року). Однак пам'ятаймо, що небезпідставно Ризький мирний до-

говір в історії України, як і Андрусівський мир (1667), відомий як договір про поділ земель. Відомий візит Пілсудського до табору інтернованих військ Петлюри в Щепьорні (*Щепьорно – раніше село, тепер – район міста Каліш у центральній Польщі. У 1920-1924 роках у Щепьорні розташовувався табір для інтернованих військових армії УНР. – прим. перекл.*) і його «Я прошу у вас вибачення, панове. Я щиро прошу у вас вибачення» [13] не було запорукою відбудовування української державності принаймні на теренах Східної Галичини, а лише підтвердженням остаточності ризьких постанов. Що гірше, перепросини Пілсудського на відстані кількох десятиліть звучать не лише як реквієм над втраченим Наддніпрянською Україною шансом, а і як початок періоду, під час якого в українців Східної Галичини ніхто не збирався просити вибачення.

Йозеф Пілсудський

Східну Галичину, перейменовану у Східну Малопольщу, трактували як частину польської держави. Польський уряд запровадив там політику національної дискримінації і військового поневолення [14]. У відповідь на це широкі кола українського суспільства підтримали націоналістичний рух. Не лише Совети й поразка Петлюри, а й самі поляки щодо національних меншин створили ситуацію, якої боявся Пілсудський, коли писав, що «ні за що в світі не хотів би, щоб Польща займала великий простір, населений ворожо налаштованою людністю» [15].

Його страхи виявилися пророчими, а хвилю ворожості було виражено українським тероризмом, який жорстко придушувався. Саме з тих часів походить оповідь по-

льського генерала, який був стурбований фактами передачі пійманих «бандитів» спеціальним судам замість розстрілу їх на місці [16].

Військовою брутальністю ми замирили українців. Але ми не могли примусити їх відчутти себе поляками. Свою антипольську позицію українське суспільство продемонструвало бойкотом виборів до Сейму 1922 року. Коли у Варшавському чи Краківському воєводствах голосувало понад 80% громадян, то у Станіславівському чи Тернопільському – лише 35%. Пілсудський не хотів, щоб поляки колинебудь стали окупантами, а майбутній перший президент відродженої польської держави, згодний із ним у цій справі, не зміг оцінити бойкот інакше, ніж те, що він є «переконаний, що в громадській думці руського населення виявляється погляд про необхідність лояльної праці на користь польської державності» [17].

Більшість українського населення, котре 1921 року налічувало 3 898 000 (14% населення Польщі), хотіла власної держави, а не польської, котра відмовляла їм не лише у самовизначенні, а й навіть в умовах вільного розвитку культури. Можливо, це звучить гротескно, але, можливо, аж до часів сталінського терору на початку 1930-х років українська культура, освіта й наука куди краще розвивалися під владою Кремля, ніж у демократичній парламентській Польщі. Цифри про знищення шкільництва свідчать самі за себе. 1922 року було 2993 українських шкіл, 1926 року їх залишилося лише 947. На Волині, де українці не мали, на відміну від Галичини, міцних громадських організацій, кількість українських шкіл зменшилася з 442 у 1922 до 2 (двох!) 1926 року [18]. Ідучи нібито нелюбом нам російським і німецьким шляхом, ми накиннули школі й адміністрації польську мову. Хотіли, дослухаючись до Станіслава Грабського чи так само до Дмовського, полонізувати «русинів», яким відмовляли навіть у назві українців і України. Хворобам мозку й серця, на думку Пілсудського, багато які поляки приписували небажання наших національних меншин стати поляками, забуваючи, що такою ж мовою говорили й росіяни з німцями – вони так само приписували хворобам мозку та серця спротив поляків Росії й Німеччині [19].

Часто цитую Пілсудського, оскільки він, як і Нарутувич, краківські й віленські консерватори та соціалістична партія, не підтримував колонізаційної помилки. Однак після травневого замаху, окрім змін урядовців (часом дуже корисних), небагато змінилося в трактуванні українців. Пілсудський хотів надати їм хоча б такі права, які вони колись мали в Австрії, але – навіть після 1926 року – не зміг поновити діяльність українського університету у Львові. Принаймні його боротьба проти українського націоналізму не керувала Галлеровим мотто розстрілів на місці, а радше, придушенням опору шляхом демонстрації сили. Велику пацифікацію Східної Галичини й Волині (16 вересня – 30 листопада 1930 року), котра принесла населенню необхідність розташовувати у своїх оселях військових, знищення майна й, часто, жорстокі побиття, супроводжував також наказ маршала, який забороняв убивства (кровопролиття) [20].

Не лише підпільній українській боротьбі, яку очолював Коновалець і яка проголошувала, що «український націоналізм не рахується з жодними загальнолюдськими засадами солідарності, справедливості, милосердя, гуманізму» [21], а й поміркованим українським автономістським угрупованням у Польщі після травневого замаху протиставлялася настільки радикальна, дріб'язкова й ворожа позиція, що дійшло до ситуації, в якій український воєнізований націоналізм став у Східній Галичині керівною силою.

Заскочені українською ворожістю і повсюдним серед

українців вигуком-мрією «Ляхи, геть за Сян», перед тим, як виступити з контрвинуваченнями, згадаймо спочатку власну задавнену ворожість, викликану болем, який нам завдали німці й росіяни. Згадаймо ганебне нищення українських церков на Волині [22] перед війною і повоєнне приречення на загибель українських церков і цвинтарів у Бешадах.

Наша католицька церква, котра так добре вміє поєднувати християнську оборону прав особистості з обороною нашої національної культури, на жаль, від часів Другої Речі Посполитої, не записує добрих сторінок у нашому ставленні до національних меншин. Польські єпископи 1965 року могли пробачати й просити пробачення в німців. Але до сьогодні вони не можуть оточити справжньою братерською опікою литовців, словаків, білорусів і українських уніатів. Так сильно – і слушно – шановано нами й любого нам перемиського єпископа в українській історії буде записано як людину, котра, змінюючи старовинну архітектуру уніатських церков, нищить свідчення їхніх прав на власну батьківщину. Борючись за права особистості, за християнську соціальну справедливість, а також за права нашого історичного спадку, католицька церква – від часів Вишинського – здобула загальновизнане моральне право керувати народом. Тим більше, вона несе відповідальність за долю тих, хто не належить до нашої родини, але кого наші сучасні урядовці хочуть у моменти громадських заворушень зробити «цапами-відбувайлами».

У місці, яке особливо поважають усі поляки – на могилі невідомого солдата, – Іван Павло II зміг нагадати нам про братів, котрі жили й загинули серед нас – про польських євреїв. Українці не загинули. Живуть, борються й боритимуться за свою свободу. Вони також моляться за неї в церквах, розсіяних по усій земній кулі. Сором нам, якщо ми не зможемо захистити їхні доми молитви на терені польських дієцезій або, під приводом модернізації чи зручності, й надади змінюватимемо їх на наші польські костели. Комуністичний інтернаціоналізм десятиліттями вмів використовувати запеклі націоналізми. То ж, пам'ятаючи про це, уміймо, в ім'я права людини, а не лише права людини/поляка, захищати кожну святиню й кожну національність, що живуть серед нас.

Кожне польське покоління, що виросло з політичної культури й дій своїх попередників, має вирішувати нові завдання. Коли постала Україна Хмельницького, покоління Чарнецького й Собеського силою показали, що *її не буде*. Коли український народ Східної Галичини кров'ю засвідчив своє право на самовизначення, тоді польський народ, представлений у Сеймі переважною більшістю, заявив, що *України немає*. Нині, пропонуючи українцям співпрацю в боротьбі за суверенітет України й Польщі, стверджуємо, що *Україна буде*. Нашій культурі й тим, хто приїде після нас, ми повинні довести, що Україна – всупереч нам – *була*. Отож, не наслідуймо більше російського імперіалізму у фальсифікації історії підкорених народів і не нищимо хрестів – цих свідків історії – на спорожнілих цвинтарях.

Українці, котрі тепер живуть у Кошалінському (*тобто в районі міста Кошалін (тепер – у Західнопоморському воєводстві на північному заході Польщі), на території Повернених земель (Ziem odzyskanych), приєднаних до Польщі 1945 року. – прим. перекл.*) чи в Силезії, опинилися там не з власної волі. Кошалін – це не Магадан, але бешадська депортація є нашою темною сторінкою. Українець, котрий досі мешкає в Польщі, не афішує свого походження. Досі йому «краще» бути русином, лемком або бойком. Досі його доля не є предметом турботи українців із-над Дніпра.

Хоч як нам це важко, однак слід пам'ятати, що поки ми у своїй історії та культурі не розрахуємося з Україною, поки ми не повернемо українському населенню їхні села та церкви, відібрані під час «боротьби з бандами», доти наша рука, простягнена до сусіда, котрий мешкає над Сяном і Дніпром, зависатиме у повітрі.

[1984]

ПРИМІТКИ

1. Наприклад, конференція з цієї теми, що відбулася в Університеті Мак-Мастера в Канаді, плодом якої стала книжка із назвою «Poland and Ukraine» («Польща й Україна»). Крім того, спільними зусиллями Польського наукового інституту, Наукового товариства ім. Т. Шевченка і Вільної української академії наук у США 1983 року було організовано конференцію в приміщенні Польського наукового інституту в Нью-Йорку (прим. авт.).

2. У цьому есеї я не намагатимуся представити доробок польської та української історіографії чи вести якусь дискусію. Перепрощуючи не згаданих тут авторів, котрі спеціалізуються на порушених питаннях, я плекаю надію, що зацікавлений читач, використовуючи цитовані праці, зможе дістатися й до літератури з теми і представлених у ній наукових висновків, а також багатьох суперечливих гіпотез. Що стосується федералізму й програм політичних партій, див.: Dziewanowski M. K. Joseph Piłsudski: A European Federalist 1918-1922. – Stanford, 1969; Chojnowski A. Konsepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921- 1931. – Wrocław, 1979; Deruga A. Polityka wschodnia Polski wobec ziem Litwy, Białorusi i Ukrainy 1918-1919. – Warszawa, 1969; Pidhainy O. S. The Formation of the Ukrainian Republic. – Toronto-New York, 1966; The Ukraine 1917-1921: A Study in Revolution / T. Hunczak (ed.). – Cambridge, Mass., 1977 (прим. авт.).

3. «Скажи мені, – спитав Стась, що таке злий учинок?» – «Коли хтось забере в Калі корову»... – «Зрозуміло, а що таке хороший вчинок?» – «Хороший, це коли Калі в когось забере корову». – Sienkiewicz H. W pustyni i w puszczy. – Warszawa. – Т. 2. – S. 112 (прим. авт.).

4. Владислав Побуг-Малиновський (1899-1962) – історик, публіцист. У еміграції з 1939 року. Дослідник біографії Юзефа Пілсудського та історії його політичного табору.

5. Pobóg-Malinowski W. Najnowsza historia polityczna Polski. – London, 1967. – Т. 2. – S. 298 (прим. авт.).

6. Тобто Стефану Баторію (1533-1586), королю Речі Посполитої й великому князю литовському з 1576 року (прим. перекл.).

7. Samuel Twardowski. Wojna domowa z Kozaki i Tata-ry. – Kalisz, 1681. – S. 264- 265 (прим. авт.).

8. Два листи Яна Собеського до краківського єпископа Яна Малаховського від 23 січня й 16 березня 1671 року, а також лист Яна Собеського до Анджея Ольшовського від 12 жовтня 1676 року, див. у: Acta Historyczne do objaśnienia Rzeczy Polskich Służące, Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego / Wyd. F. Kluczycki. – Kraków, 1880. – Т. 1. – S. 618-619, 631, 700 (прим. авт.).

9. На Волині – 45,7%, на Поділлі – 41,1%. Дані В. Вакера подаю за В. Вельгорським. – Ziemie Ukrainne Rzeczpospolitej // Pamiętnik Kijowski. – Т. 1. – London, 1959. – S. 90-91 (прим. авт.).

10. Wójcik Z. Dzikie pola w ogniu. – Warszawa, 1968. – S. 220; Kamiński A. The Cossak Experiment in the Polish-Lithuanian Commonwealth: The Hadiach (Hadziacz) Union // Harvard Ukrainian Studies. – V. 1. – № 2. – Cambridge, Mass., 1977. – S. 187-193 (прим. авт.).

11. Стенограма публічних виступів (1938-1939), надана мені св. п. Іваном Рудницьким. Про діяльність Мьодонського див. також: Pobóg-Malinowski W. Op. cit. – S. 825 (прим. авт.).

12. Див. літературу, подану в прим. 1 від автора до цієї статті, а також: Дорошенко Д. Історія України, 1917-1923. – Т. 1-2. – Нью-Йорк, 1954; Wandycz P. Z zagadnień współpracy polsko-ukraińskiej w latach 1919-1920. Zeszyty Historyczne. – Paryż, 1967 (прим. авт.).

13. Jędrzejewicz W. Józef Piłsudski, 1867-1935. Życiorys. – London, 1982. – S. 113 (прим. авт.).

14. Papierzyńska-Turek M. Sprawa Ukraińska w drugiej Rzeczpospolitej 1922- 1926. – Kraków, 1979; Budurowicz B. Poland and the Ukrainian Problem, 1919-1939 // Canadian Slavonic Papers. – 1. 24. – № 4 (1983). Там само подано й список літератури (прим. авт.).

15. Цитую за: Pobóg-Malinowski W. Op. cit. – S. 225 (прим. авт.).

16. «Стався випадок, коли військова частина після знищення банди заарештувала бандитів і, замість розстріляти їх на місці, передала їх судовій владі... Військові відділення повинні без затримок розстрілювати кожного схопленого на гарячому або озброєного бандита, кожного, щодо кого доведено його приналежність до банди». Свідчення генерала Галлера (31 жовтня 1922 року), цитую за: Papierzyńska-Turek M. Op. cit. – S. 325-326 (прим. авт.).

17. Повідомлення Габріеля Нарутовича в пресі від 26 серпня 1922 року. Цитую за: Papierzyńska-Turek M. Op. cit. – S. 318 (прим. авт.).

18. Papierzyńska-Turek M. Op. cit. – S. 259. Див. також: Grabski S. Szkoła na ziemiach wschodnich. W obronie ustawy szkolnej z 31 lipca 1924 r. – Warszawa, 1927; Iwanicki M. Oświata i szkolnictwo ukraińskie w Polsce w latach 1918-1939 // Rozprawy Wyższej Szkoły Pedagogicznej. – Т. 5. – Siedlce, 1975 (прим. авт.).

19. Юзеф Пілсудський. Цитую за: Pobóg-Malinowski W. Op. cit. – S. 225 (прим. авт.).

20. Jędrzejewicz W. Józef Piłsudski. – S. 226-227. Сучасний історик показує розбіжності, наявні між українськими підрахунками жертв пацифікації (від 7 до 35 вбитих); Budurowicz B. Op. cit. – S. 486-487. Іван Рудницький, відповідаючи на моє запитання про кількість задокументованих жертв пацифікації, ствердив, що, згідно з наявними в нього даними, безпосередніх убивств не було. Цитовані українськими джерелами жертви можуть походити з групи побитих осіб, котрі померли внаслідок отриманих тілесних ушкоджень (прим. авт.).

21. Цитую за: Pobóg-Malinowski W. Op. cit. – S. 725. Терористична діяльність Коновальця викликала гостре засудження з боку митрополита Андрея Шептицького. – Budurowicz B. Op. cit. – S. 490. Про український націоналістичний рух останнім писав: Motyl A. The Turn to the Right: The Ideological Origins and Development of Ukrainian Nationalism 1919-1929. – Boulder, CO, 1980. Заяви польських націоналістів мало відрізнялися від гасел Коновальця: «Ми є поляками, хочемо Польщу передусім для себе, хочемо навіть у тому випадку, якщо зможемо мати Польщу лише зі шкодою для свободи народів і прогресу, для цивілізації й соціальної справедливості» (Przegląd Wszechpolski. – 1901. – № 581. Вступна стаття. Цитую за: Leon Wasilewski. Nasi nacjonalisci. – Londyn, 1904. – S. 7 (прим. авт.).

22. Купранець О. Ф. Православна церква в міжвоєнній Польщі 1918-1939. – Рим, 1974. – С. 135-184; Memoriał Józefa Gieysztor, 10.VIII.1938. Opr. J. Lewandowski // Zeszyty Historyczne. – Paryż, 1982. – Т. 61. – S. 209-213 (прим. авт.).